“TARBIYA” FANINI O‘QITISH METODIKASI: TARIXIY MANBALAR VA HUQUQIY NORMALAR UYG‘UNLIGI

G‘oyibnazarov Rahmatilla

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi dotsenti

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Zulfiqorova Zebo

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Dinshunoslik yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. To‘rt fan birlashuvidan vujudga kelgan “Tarbiya” fani metodikasida me’yoriy maqsadlar va tarixiy-pedagogik meros hanuz alohida qolmoqda. Maqolada VMning 422- va 1059-son qarorlari, Jaloliddin Davoniy va Muslihiddin Sa’diyning oila tarbiyasiga oid qarashlari hamda xalqaro xarakter tarbiyasi yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinadi. Natijada tarixiy g‘oyani konsepsiyadagi tayanch fazilat, darsdagi ish shakli va kuzatiladigan dalil bilan bog‘laydigan jadval taklif etiladi. Bog‘lanish samarasini o‘rganishda kuzatish, o‘qituvchining ijodiy izlanishi va ilmiy eksperiment qaysi savolga javob bera olishi aniqlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: “Tarbiya” fani, o‘qitish metodikasi, tarixiy-pedagogik meros, normativ-huquqiy asos, uzluksiz ma’naviy tarbiya, kuzatish metodi, pedagogik eksperiment.

Аннотация. В методике предмета «Тарбия», возникшего из объединения четырёх дисциплин, нормативные цели и историко-педагогическое наследие пока существуют раздельно. В статье сопоставлены постановления Кабинета Министров № 422 и № 1059, взгляды Джалалиддина Давани и Муслихиддина Саади на семейное воспитание, а также международные подходы к воспитанию характера. Предложена таблица, связывающая историческую идею с опорным качеством, указанным в

Концепции, формой работы на уроке и наблюдаемым свидетельством результата. Уточнено, на какой вопрос о результативности такой связи отвечают наблюдение, творческий поиск учителя и научный эксперимент.

Ключевые слова: предмет «Тарбия», методика преподавания, историко-педагогическое наследие, нормативно-правовая основа, непрерывное духовное воспитание, метод наблюдения, педагогический эксперимент.

Abstract. The methodology of “Tarbiya” (moral and civic education), a school subject formed in Uzbekistan by merging four subjects, still treats legally set aims and the historical pedagogical heritage as unconnected sources. This theoretical article compares Cabinet of Ministers Resolutions No. 422 and No. 1059, the views of Jalal al-Din Davani and Saadi of Shiraz on family upbringing and international approaches to character education. The article proposes a framework that connects each historical idea with a core quality named in the Concept of Continuous Spiritual Education, a classroom activity and observable evidence. It also clarifies which question about the effect of such a link observation, the teacher's creative inquiry and a scientific experiment can each answer.

Keywords: Tarbiya subject, teaching methodology, historical pedagogical heritage, legal framework, continuous spiritual education, observation method, educational experiment.

KIRISH

“Tarbiya” fani maktab dasturiga 2020-yilda to‘rtta fanni birlashtirish yo‘li bilan kirdi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2020). Bu fanlarning har biri o‘z metodik an’anasiga ega edi: birida odob qoidalari va xalq namunalari, boshqasida mafkuraviy tushunchalar, uchinchisida dinshunoslik bilimlari asosiy o‘rinni egallardi. Ularni bitta nom ostida jamlash uchun qaror yetarli bo‘ldi, bitta metodikaga keltirish esa ko‘proq vaqt talab qiladi.

O‘qituvchi bunda ikki manbaga tayanadi: qarorlar va Sharq mutafakkirlarining qarashlari. Qo‘llanmalarda ular alohida boblarda beriladi, darsda esa mutafakkir fikri

ko‘pincha mavzuga kirish uchun keltirilgan iqtibos bilan cheklanadi. Natijada tarixiy matn yodlanadigan ma’lumotga, me’yoriy talab esa dars maqsadidagi umumiy iboraga aylanadi.

G. Fuzailova fan metodikasini o‘qitish jarayoni tarkibiy qismlari o‘rtasidagi barqaror aloqalarda namoyon bo‘ladigan qonuniyatlarni ochuvchi soha deb ta’riflaydi; uning fikricha, metodika bo‘lajak o‘qituvchini ilmiy-nazariy asoslar bilan birga o‘qitish jarayonini tekshirish metodlari bilan ham qurollantiradi (Fuzailova, 2023). Demak, tarixiy manba va huquqiy normani bog‘lash taklifi bilan birga uni tekshirish yo‘li ham ko‘rsatilishi kerak.

Xalqaro adabiyotda bu masala xarakter tarbiyasi doirasida ko‘riladi: M. Berkowitz taklif qilgan olti tamoyil orasida munosabatlar, ichki motivatsiya va kattalarning o‘rnagi bor (Berkowitz, 2021). Meta-tahlil bunday dasturlarning o‘rtacha ijobiy ta’sirini qayd etgan (Brown et al., 2023). G. Biesta esa ta’limning uch vazifasini ajratadi: malaka berish, ijtimoiylashtirish va subyektlashtirish, ya’ni o‘quvchining mustaqil fikr va mas’uliyat egasi bo‘lib shakllanishi (Biesta, 2020). Me’yoriy hujjatlar ko‘proq ijtimoiylashtirishga xizmat qiladi; agar tarbiya faqat shu bilan cheklansa, uchinchi vazifa e’tibordan chetda qoladi.

Bizga ma’lum o‘zbek qo‘llanmalarida bu ikki manbani bitta dars loyihasida bog‘lash va uning natijasini tekshirish alohida masala sifatida qo‘yilmagan. Tadqiqot maqsadi “Tarbiya” fanini o‘qitishda tarixiy-pedagogik manbalar va normativ-huquqiy talablarni dars darajasida bog‘lash tamoyillarini asoslash hamda bu bog‘lanish samarasini o‘rganishda kuzatish va eksperiment metodlarining imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

METODLAR

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega: empirik ma’lumot to‘planmagan, natijalar jadval va tavsiyalar shaklida beriladi. Avval VMning 422- va 1059-son qarorlarining rasmiy matni tahlil qilindi. So‘ng Jaloliddin Davoniy va Muslihiddin Sa’diy Sheroziyning oila tarbiyasiga oid qarashlari metodik qo‘llanmadagi bayon asosida (Fuzailova, 2023) tarixiy-pedagogik tahlil qilindi; ular ota-onaning vazifasida o‘xshash, ota va onaning

o‘rnida esa farqli qarashlari uchun tanlandi. Keyin xulosalar xalqaro xarakter tarbiyasi yondashuvlari (Berkowitz, 2021; Jubilee Centre for Character and Virtues, 2022; Kristjánsson, 2020) bilan qiyoslandi; qiyos har bir yondashuv nimani e’tibordan chetda qoldirishini ko‘rsatadi. Nihoyat, kuzatish va eksperimentning imkoniyatlari metodik adabiyot hamda dars kuzatish va eksperimental tadqiqotlarga oid ishlar (Bell et al., 2019; Connolly et al., 2018; Efron & Ravid, 2019) asosida ko‘rib chiqildi.

NATIJALAR

Me’yoriy asos nimani belgilaydi. 422-son qarorga ko‘ra “Odobnoma” (avval 1–4-sinflarda o‘qitilgan), “Vatan tuyg‘usi” (5–6-sinflar), “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari” (7–9-sinflar) va “Dunyo dinlari tarixi” (10–11-sinflar) yagona “Tarbiya” faniga birlashtirildi. Fan shu fanlarga ajratilgan umumiy soatlar doirasida 1–9-sinflarda 2020/2021, 10–11-sinflarda 2021/2022 o‘quv yilidan joriy etildi. Har bir fan avval ma’lum yosh bosqichiga biriktirilgani uchun birlashish fanga 1–11-sinflar bo‘ylab uzluksizlik beradi, ammo boshlang‘ich sinflarda odob qoidalari, yuqori sinflarda dinlar tarixi o‘qitilsa, fan nomi bitta bo‘lgani bilan ichki mantiqi to‘rtta bo‘lib qolaveradi. Bog‘lovchi vazifasini 1059-son qaror bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi bajarishi mumkin.

Konsepsiya tarbiyani homiladorlik davridan 30 yoshgacha bo‘lgan bosqichlarga ajratadi; umumiy o‘rta ta’lim bosqichi 7 (6) yoshdan 17 yoshgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Shu bosqich uchun konsepsiyada o‘nta tayanch fazilat sanab o‘tilgan: Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash va mehnatsevarlik (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2019). Ikkilamchi manbalarda ro‘yxatdan ba’zan mas’uliyatlilik tushib qoladi, holbuki tarixiy manbalar unga eng yaqin.

Fanning didaktik yo‘nalishi ham o‘zgardi: yodlash o‘rniga hayotiy ko‘nikmalarga urg‘u berilib, darsliklarga yosh va psixofiziologik xususiyatlarni hisobga olgan vaziyatli (keys) mashqlar, treninglar va interaktiv metodlar kiritildi (O‘zbekiston Respublikasi

Vazirlar Mahkamasi, 2020). Demak, mutafakkir fikri ham muhokama va qaror qabul qilish uchun material bo‘lishi kerak.

Tarixiy manbalar nimani beradi. Davoniyning fikricha, oila tarbiyasida ota ham, ona ham teng huquqli va teng ishtirok etishi, bolaning yaxshi xulq va odob qoidalarini egallashiga, muayyan kasbni o‘zlashtirishiga ko‘maklashishi, ilm va hunar o‘rganishning moddiy asosi bo‘lgan oziq-ovqat, kiyim-kechak va zarur jihozlarni ta’minlashga jonbozlik ko‘rsatishi kerak (Fuzailova, 2023).

Sa’diy oilani bolaning baxti va kelajagi uchun zamin deb biladi. Uning qarashida oilaning asosiy tayanchi ota bo‘lib, u bolani tarbiyalashi, o‘qitishi, hunarga o‘rgatishi va jismonan chiniqtirishi lozim. Sa’diy bolalarning qobiliyati turlicha bo‘lishini tan oladi, ammo qobiliyat o‘z-o‘zidan rivojlanmasligini, tarbiya bo‘lmasa so‘nib qolishini ta’kidlaydi va tarbiyani aqliy, nafosat hamda jismoniy-mehnat tarbiyasiga ajratadi (Fuzailova, 2023).

Ikkala qarashda ham ota-ona bolaning kasb egallashi va mehnatga tayyorlanishi uchun javobgar, bu esa mehnatsevarlik va mas’uliyatlilik fazilatlariga mos keladi. Farq ota va onaning o‘rnida ko‘rinadi: Davoniy ularning teng ishtirokini talab qiladi, Sa’diy esa otani asosiy tarbiyachi deb hisoblaydi. Bizningcha, bu farqni darsda ochiq muhokama qilgan ma’qul: tarixiy matnni o‘z davri sharoitida tushunib, bugungi oila va huquqiy madaniyat bilan solishtirish tayyor xulosani qabul qilishdan murakkabroq fikrlashni talab qiladi.

Shu tahlil asosida tarixiy g‘oyani me’yoriy talab bilan dars darajasida bog‘lash jadvali tuzildi (1-jadval); undagi ish shakllari hali sinalmagan.

1-jadval. Tarixiy g‘oya, tayanch fazilat va dars faoliyatini bog‘lash

Tarixiy g‘oya	Konsepsiyadagi tayanch fazilat	Darsdagi ish shakli	Kuzatiladigan dalil

Davoniy: oila tarbiyasida ota va onaning teng ishtiroki	Mas’uliyatlilik, mehr-oqibatlilik, huquqiy madaniyat	Keys: oilada vazifalar taqsimoti bo‘yicha kelishmovchilik, guruh yechim taklif qiladi	Yechim dalil bilan asoslangani, ikki tomon manfaati hisobga olingani
Sa’diy: qobiliyat tarbiyasiz so‘nadi	Mehnatsevarlik, irodalilik	Bir haftalik mashq va qisqa kundalik (o‘quvchi tanlagan ko‘nikma bo‘yicha)	Reja va bajarilgan ish muvofiqligi, o‘quvchining o‘z xulosasi
Sa’diy: otaning asosiy tarbiyachi sifatidagi o‘rni	Tolerantlik, huquqiy madaniyat	Qiyosiy muhokama: XIII asr va bugungi oilada tarbiya mas’uliyati	Tarixiy kontekstni bugungi me’yor bilan ajrata olish, o‘z pozitsiyasini asoslash

Bog‘lanish samarasini qanday tekshirish mumkin. Fuzailova o‘qitish jarayonini o‘rganishning ikki yo‘lini ajratadi. Kuzatishda o‘quv-metodik adabiyot, o‘quvchilarning yozma ishlari va javoblari, berilgan baholar o‘rganiladi, darslar kuzatiladi; tadqiqotchi mavjud tajriba doirasidan chiqmaydi. Eksperimentda o‘qituvchi jarayonni o‘zi tashkil qiladi, ammo uning ijodiy izlanishi ilmiy eksperimentdan farq qiladi: birinchisida o‘qituvchi darsdagi amaliy vazifani hal qiladi va xulosasi o‘z faoliyatining natijasi bo‘lib qoladi; ikkinchisida ko‘pchilik o‘qituvchilar uchun umumiy bo‘lgan qonuniyatlar o‘rganiladi va xulosalar ilmiy asosda rasmiylashtiriladi (Fuzailova, 2023).

Kuzatish tarixiy manbalar hozir darsda iqtibos sifatida keltirilyaptimi yoki muhokama materiali bo‘lyaptimi, shuni ko‘rsata oladi. Yangi dars loyihasi yaxshiroq natija beradimi, degan savolga esa mavjud tajriba ichida qoladigan kuzatish javob bermaydi; buning uchun eksperiment kerak. Kuzatish sifati aniq mezonlar, kuzatuvchilarni tayyorlash va darslarni oldindan tanlashga bog‘liq (Bell et al., 2019); 1-jadvaldagi “kuzatiladigan dalil” ustuni shu maqsadda kiritildi.

Ijodiy izlanish va ilmiy eksperiment o‘rtasida harakat tadqiqoti (action research) turadi: o‘qituvchi o‘z sinfidagi muammoni rejali o‘rganadi, ma’lumot to‘playdi va xulosani hamkasblar bilan muhokama qiladi (Efron & Ravid, 2019). U umumiy qonuniyat bermaydi, ammo ijodiy izlanishni tekshiriladigan shaklga keltiradi. Natijada samarani o‘rganishning uch darajasi ajraladi: mavjud amaliyotni kuzatish, o‘qituvchining o‘z sinfida harakat tadqiqoti va bir necha sinfni qamrab olgan nazoratli eksperiment.

MUHOKAMA

Jubilee markazining xarakter tarbiyasi tizimida fazilatlar dars orqali o‘rgatiladi (taught), maktab muhiti va kattalar namunasi orqali yuqadi (caught) hamda o‘quvchining o‘zi intiladigan maqsadga aylanadi (sought) (Jubilee Centre for Character and Virtues, 2022). Tarixiy manba bilan ishlash asosan birinchi yo‘lga tegishli, bu esa taklifimizning cheklovini ko‘rsatadi. O‘quvchi maktabda mehnat qadrlanmaydigan muhitni ko‘rsa, Sa’diy haqidagi muhokama kutilgan ta’sirni bermaydi. Shuning uchun 1-jadval “Tarbiya” darsining imkoniyatlarini oshiradi, ammo maktab miqyosidagi tarbiyaviy ishni almashtira olmaydi.

Ikkinchi masala me’yor va mustaqil fikr muvozanatiga oid. K. Kristjánsson tarbiya maqsadi bo‘lgan kamolotda amaliy donolikka, ya’ni muayyan vaziyatda to‘g‘ri qaror chiqara olishga markaziy o‘rin beradi (Kristjánsson, 2020); keys mashqlari talabi shu g‘oyaga mos. Keys oldindan ma’lum “to‘g‘ri javob”ga olib boruvchi mashqqa aylansa, Biesta ta’kidlagan subyektlashtirish o‘rnini yana ijtimoiylashtirish egallaydi (Biesta, 2020). Davoniy va Sa’diy qarashlaridagi farqni muhokama qilish bunga qarshi vosita bo‘la oladi, chunki tarixiy manbaning o‘zi bu yerda bir xil javob bermaydi.

Me’yoriy talablarning o‘zi ham bir xil tekshiriladigan emas. Mehnatsevarlik yoki huquqiy madaniyatni darsdagi xatti-harakat orqali tekshirish mumkin, mafkuraviy immunitet kabi fazilatlar esa aniq ta’rif va ko‘rsatkichlarsiz qolsa, dars maqsadida deklarativ ibora bo‘lib qolish xavfi katta.

P. Connolly va hammualliflari ta’limdagi tasodifiy nazoratli tajribalarni maktabda o‘tkazish mumkinligini ko‘rsatgan, biroq ularning ko‘pchiligida jarayon va kontekst yetarlicha yoritilmaganini qayd etgan (Connolly et al., 2018). Munosabat va xulq bilimdan sekinroq o‘zgargani uchun eksperiment natijasini dars kuzatuvi ma’lumotlari bilan birga talqin qilish lozim.

Tadqiqot cheklovlari quyidagicha: 1-jadvaldagi takliflar hali sinalmagan; Davoniy va Sa’diy qarashlari birlamchi matnlar (“Axloqi Jaloliy”, “Guliston”, “Bo‘ston”) orqali emas, metodik qo‘llanmadagi bayon asosida olingan; tahlil faqat oila tarbiyasi bilan cheklangan.

XULOSA

“Tarbiya” fanining me’yoriy asosi fan tarkibi, muddatlari va tayanch fazilatlarni aniq belgilagan, ammo to‘rt fanning birlashuvi metodik birlikni o‘z-o‘zidan bermaydi: buning uchun konsepsiyadagi fazilatlar dars darajasida kuzatiladigan natijalarga aylantirilishi kerak. Davoniy va Sa’diy qarashlari mas’uliyatlilik, mehnatsevarlik va mehr-oqibatlilik fazilatlari bilan bevosita bog‘lanadi, ular orasidagi farq esa tanqidiy muhokamaga material beradi. Tarixiy manba yodlanadigan iqtibos sifatida emas, keys va muhokama uchun asos sifatida ishlatilgandagina fanning yangi didaktik talablariga mos keladi.

Kuzatish mavjud amaliyotni tavsiflaydi, eksperiment yangi yondashuv natijasini tekshiradi, harakat tadqiqoti esa ular orasidagi oraliq bosqichdir. Keyingi qadam 1-jadvaldagi ish shakllarini bir necha sinfda sinab ko‘rish va tayanch fazilatlar uchun yoshga mos ko‘rsatkichlar ishlab chiqishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bell, C. A., Dobbelaer, M. J., Klette, K., & Visscher, A. (2019). Qualities of classroom observation systems. School Effectiveness and School Improvement, 30(1), 3–29. https://doi.org/10.1080/09243453.2018.1539014

2. Berkowitz, M. W. (2021). PRIMED for character education: Six design principles for school improvement. Routledge.

3. Biesta, G. (2020). Risking ourselves in education: Qualification, socialization, and subjectification revisited. Educational Theory, 70(1), 89–104. https://doi.org/10.1111/edth.12411

4. Brown, M., McGrath, R. E., Bier, M. C., Johnson, K., & Berkowitz, M. W. (2023). A comprehensive meta-analysis of character education programs. Journal of Moral Education, 52(2), 119–138. https://doi.org/10.1080/03057240.2022.2060196

5. Connolly, P., Keenan, C., & Urbanska, K. (2018). The trials of evidence-based practice in education: A systematic review of randomised controlled trials in education research 1980–2016. Educational Research, 60(3), 276–291. https://doi.org/10.1080/00131881.2018.1493353

6. Efron, S. E., & Ravid, R. (2019). Action research in education: A practical guide (2nd ed.). Guilford Press.

7. Fuzailova, G. (2023). Tarbiya fanini o‘qitish metodikasi: O‘quv qo‘llanma. Mahalla va oila.

8. Jubilee Centre for Character and Virtues. (2022). The Jubilee Centre framework for character education in schools (3rd ed.). University of Birmingham. https://www.jubileecentre.ac.uk

9. Kristjánsson, K. (2020). Flourishing as the aim of education: A neo-Aristotelian view. Routledge.

10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019). Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qaror. https://lex.uz/docs/4676839

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qaror. https://lex.uz/docs/-4885018